

de cap de pont per l'interior. Martorell amb el seu terme és probablement la estació Ad Fines dels itineraris, indicadora de límit (36).

La pertinença del Penadés al territori cossetà la acabaria de decidir la localització segura de Subur, que segons Ptolomeu li pertany i que per ser, a més de Tàrraco la sola ciutat que es cita dels Cossetans, adquireix un gran relleu i fa l'efecte de ser com la capital d'una altre comarca pertanyent a la mateixa tribu.

A Ptolomeu és claríssim que pertany als Cossetans. Plini, en canvi la cita sense dir de qui és i de manera que pot donar lloc a confusió i a creure que podria ser dels Ilergetes (35), com ha volgut interpretar Othmer (37). Però el text de Plini és insuficient per a decidir ni la situació de la ciutat ni la seva pertinença a uns o altres i el text de Plini no autoritza per a atribuir-la als Ilergetes, malgrat es citi després de llur nom, ja que va pujant de S. a N. per la costa i aprofitant aquesta com a punt de partida per a fer incursions en l'interior del que es va describint çò que hi ha darrera dels accidents de la costa que es descriuen, però tornant constantment a la costa. Cal tenir això present perquè el dir que després de la regió dels Cossetans i de Tàrraco, ve la regió dels Ilergetes, la ciutat de Subur i el riu Rubricatum, després dels que es troben els Leetans (=Laietans) i Indigetes és sols una enumeració de regions, ciutats i pobles que no cal barrejar ni identificar. Es veu clar que desde Tarragona es fica a l'interior (regió dels Ilergetes), tornant cap als llocs pròxims a la costa a on es parla de Subur i del Rubricatum (Llobregat). Si l'anomenar Subur després dels Ilergetes volgués dir que els pertany, amb el mateix dret es podria dir que el Llobregat és ilergeta, cosa que seria absurda. A més, acaba de comprovar que Plini no preten més que una enumeració i que no delimita exactament el fet de que després del Llobregat es despatxin d'un sol cop els Laietans i els Indigetes, no esmentant-se les llurs ciutats i rius (que tampoc es classifiquen per tribus) sino després

d'haver-se tornat Plini a ficar a l'interior i parlat dels Ausetans, dels Lacetans, dels Ceretans i fins dels Vascons.

Per a la filiació de Subur Plini no pot doncs servir i tenim sols Ptolomeu que és terminant. Veïam ara el problema de la seva situació.

Una localització popular és la que posa Subur a Sitges; però no hi ha cap raó per a fer-ho i es tracta d'un error que a força de repetir-se s'ha fet un lloc comú que ningú esbrina en que es funda. Una altre interpretació que tampoc val la pena de discutir és la de Vilanova. Othmer (38) admetent la opinió de Cortés i López, proposa Subirats, per creure que en aquest nom s'hi ha conservat l'antic de Subur. En canvi Saavedra ha donat la única interpretació que creiem encertada, al menys mentres nous indicis no vinguin a aclarir-ho: Olérdola (39).

Saavedra, tot i demostrant que no pot ser Subirats, perquè el nom que d'aquesta població donen els documents medievals és el de *Suburatum* que no vol dir la mateixa ciutat de Subur sino una dependència d'ella, insisteix en que la situació d'Olérdola, dominant tot el Penadés i la vessant del mar de les muntanyes que el tanquen és l'única apropiada per a Subur. Tenint en compte que és lògic suposar Subur un poblat fortificat i en un lloc estratègic, com convé a les ciutats importants de l'època, la situació d'Olérdola sembla decisiva. Desde el punt de vista de l'Arqueologia això també es justifica, com veurem.

P. BOSCH GIMPERA.

(Seguirà).

ESCORNALBOU

LA MONTANYA

BEN coneguda, y ben vista de tot lo camp de Tarragona, es la montanya d'Escornalbou, arrelada al peu de las primeras estribacions de las serras del Priorat, vehina de la Mola sota qual ombra sembla abrigarse.

Forma una piràmide perfecte. Corona son cim, de prop de 700 metres d'altura, l'hermita de Santa Bàrbara bastida a comensaments del segle XIX demunt las ruinas de una torre romana quals vestigis encara se veuen a sos costats. Los arabs designaren aquella punta baix lo nom de *Saloquia*, que vol dir *aguayt*, y aquest nom perdurà en los llarchs segles de la dominació cristiana fins que fà escassament una centuria la erecció de la capelleta motivà son cambi per lo nom de Santa Bàrbara, nova patrona del lloch encarregada d'amparar lo casal de sota contra'ls llamps del cel.

La formació geològica de la montanya, igual a la del seu vehinat, té per fonament una massa d'ull de serp, pedra blavenca que floreja a terra en las voras de las torrenteras baixas y que es avuy objecte d'intensa explotació pera convertirla en las petites llosetas ab que ara s'empedran los carrers de las ciutats. Demunt del ull de serp s'assentan los conglomerats blanquinosos, rublerts de palets de riera, que'ls habitants del país anomenan pecul: coronan aquesta formació los trencadissos banchs de llacorell, negrosos y deformats, sens forsa pera resistir las plujas y las geladas: finalment al seu cim s'extenen los grossos penyals de areniscas rojas, algun cop trencats per las areniscas blancas. Ab ells acaba la montanya d'Escornalbou, però en las serras immediatas se veuen ademés extensos banchs de calissas blancas coronant las areniscas, demunt las quals s'aixecan en abrupta formació.

Es evident que nostra montanya es filla d'un gran cataclisme de la naturalesa. Tot en ella apareix romput y esqueixat. Mes que banchs de pedra, la forman codols arrodonits per frotació entre ells y ab las terras vehinas. Sembla que la closca terraquea s'esqueixà per aquella part, essent projectada al ayre per poderosa forsa subterranea, y caygué desfeta de las alturas amuntgantse sens cap unió. Los codols menys pesats rodaren pels costats de la serra: los mes feyxugs quedaren dalt, deixant entre ells pregons abims,

covas extensas y avenchs tallats a pich dintre de la montanya.

Sols al llarch del seu costat, anant de tramontana a mitjorn, se veuen florejar per demunt de terra los crestons d'una formació de barita, ben indicadora d'altras formacions mineralógicas especialment de plom, ferro y coure. Aquestos crestons comensan al collet a má dreta del camí empedrat d'Escornalbou, que anomeném lo Puig Ferrós. A son peu se treballà de temps immemorial pera extreure la barita, que poch valia en lo passat, segurament buscant la mena de plom que aquell mineral casi sempre porta en sas parts baixas. La idea de que la vella mina podia ser de gran valor feu rependre sa explotació a mitjans del segle XIX, promoventla un metje de Reus, lo doctor Marian Alberich, ab la publicació d'un follet en que la descrivia baix lo nom d'*Impensada* y exposava las riquesas de sos productes. Molta gent de la vila reusenca hi aportà capdals llavors de certa consideració: s'obrí un ample pou al peu del Puig y a son costat fou aixecada una casa-magatzém pera depositarhi la mena. Mes los resultats no correspongueren a las esperansas del promotor y de sos consocis, s'acabaren los diners abans que la mina rendís lo menor producte, s'abandonaren los llochs, y a qui escriu aquestes ratlles tocà fà pochs anys la tasca de cloure l'istoria de la mina fent colgar lo pou perillós pera'ls vianants, homes y bestias, de un senderó vehí.

Despres s'han fet per aquells llochs altres explotacions mineras, tota la montanya ha estat denunciada y en la actualitat encara's treballa ab mes constancia que bons resultats en las barrancadas de llevant.

Las duas majors bellesas d'Escornalbou son sas vistas y son bosch.

Una tarde en que l'atmosfera sigui clara y'l vent bufi de seré pugeu al cim de Santa Bàrbara, y gaudireu de un espectacle difícil d'olvidar y no repetit en molts altres parts de mon. Per los costats de ponent a tramontana se veu la triple serralada que tanca en darrer terme la altiva cima del Montsant,

montanyas ab poca vida perquè no tenen poblats ni cases, sas torrenteras son secas y'ls boscos han desaparegut en grans extensions per los inevitables focs d'istiu y per la irreflexiva mà dels homes. Mes gireu la vista al altre cantó y per la banda de mar admirareu tot lo camp de Tarragona desde l'Hospitalet a Valls, ab sas terras fèrtils, sos conreus jardinerchs, sas vilas y sos pobles casi lligats per las blancas masias dels voltants, la ratlla del blau Mediterrani descoberta desde Garraf fins a las bocas del Ebro, l'hermós cap de Salou ficat dintre l'aygua, y en los dias mes clars d'ivern lo Puig Major y las montanyas de Mallorca aixecantse al lluny blavencas y alterosas com pera indicar que d'alli lo mar no passa, y que també tenen fi las inmensitats. Aquell ponderós balcó del Mediterrani fou ja celebrat fá mes de dos segles per distingits visitants d'Escornalbou, quan encara la gent allá pujava pera olvidar las miserias de la vida y viure mes aprop de la naturaleza y de Deu.

Aquesta admiració no ha decaygut:

*Santa Bàrbara ermitana
d'aquesta ermita tan alta:
la terra l'es ben llunyana,
y pel cel, ben poch te falta.*

cantava fa poch dias, en un diari de Barcelona, l'ilustre escriptor y docte amic que amaga son nom baix lo de Jordi Miranda.

Parlém del bosch. Mentres lo dels voltants ha perescut en la gran conflagració del Juliol de 1924, lo bosch d'Escornalbou salvat per miracle, perquè sols cremá petita part de son costat de baix, mostra tota la ufanía y verdor de sa jove vegetació. Lo forman principalment alzinas y pins. Las alzinas, talladas fá menys d'una vintena d'anys, han rebrotat vigorosas y ja s'veuhen a quinze y vint pams d'alsada. Entre'ls nombrosos pins que s'aixecan entre'ls penyals, se'n troban de vells quals socas dos homes no abrassarian: la majoria, mes joves, creixen alts y drets per tot arreu. A la part ubaga de ponent hi ha un clot d'aubas, y a son costat s'arregleran joves xipressos, roures y llaurers. La massa de la

montanya desapareix en un espés mantell de verdor, del que aquí y allá's destaca un gros penyal pintat per molsas de variats colors.

Té la montanya bons passeijos. Dessota la casa-habitació hi ha lo camí dels xipressos, plantats fa dotze anys, que ja tenen mes de trenta pams d'altura. Un d'ells, fortament arrelat junt a la caseta del llenyer, es de majors proporcions que'ls altres y se l'anomena lo *xiprer del miracle* a causa del fet següent.

Sembla que al establir-se a Escornalbou la segona comunitat franciscana, se li imposaren molt estretas reglas de vida, sent una d'ellas la de que sols podia nudrirse de herbas o de vegetals. Aixís ho cumpliren los frares durant molts anys, però a la fi se'n cansaren y algun dialectich de la casa trobá que era tan lícit menjar las herbas en son estat natural, com en sa materia transformada resultant de donarlas als remats y despres menjar los moltons. Tal ho feren, depositantse'ls ossos dels animals morts en lo recó ahont anys mes tart se plantá aquell xiprer calificat de miracolós per son desenrotlló escepcional.

A la altura de la casa hi ha un altre passeig, anomenats *dels Frares*, molt concorregut pels visitants. Volteja la montanya vejentse encara a sos costats nombrosos banchs de pedra ahont solian descansar y refrescarse las antigas comunitats. Demunt d'un penyal posat junt a l'antiga porta de la clausura, hi ha una grossa pedra sols apoyada en dos punxaguts extrems de la base: quan la tramontana bufa fort en los temporals d'hivern, aquesta pedra se mou y balanseja inclinantse vers l'abim vehí al que algun dia rodolará.

Una ben curiosa llegenda va unida a dita pedra. Se conta que al temps de la reconquesta d'Escornalbou pels cristians, se procedí ab gran diligència a la erecció del temple y monastir romanich encara en part existent, utilisantse pera tallar las pedras necessarias los grossos codols de darrera la clausura. Los primers monjos, que eran de l'Orde de canonjes regulars de Sant Agustí, treballavan ab sas mans pera avansar en lo possible la obra

ocupantse en totas las feynas exigidas pera la construcció del nou casal. Un d'aquestos monjos pujava una tarde cap a la Iglesia, portant al coll la grossa pedra que potser pesa dos cents quintás, quan lo Prior sortí al camí y li digué que ja no's necessitava, Parantse un moment lo monjo la tirá d'un cop de coll demunt lo penyal, dihent que anessen allí a buscarla quan fós requerida pera novas construccions. La profecia no s'ha complert, donchs molt s'ha treballat desde llavoras al monastir sens haverse tocat mes aquella roca.

Passeig també molt concorregut es lo que porta a la Font del Serrahí, situada a mitj kilòmetre de la casa. Sa primera mitad está molt ombrejada per las alzinas quals copas s'uneixen formant una volta de verdor: mes avall voreja'l single fins arribar en rápida pendent a la plasseta ahont hi ha la cova d'ahont brolla'l manantial. Per son costat dret se desenrotlla la muralla romana que en algún tros fins fá de llinda al passeig. A mitj camí se troba un gran deposit per aygua, ab fons de roca cercada per una paret, y crida l'atenció aquella pedra de arenisca blanca formant un banch del qual s'han extret los arbres y bases de las creus de terme allí aixecadas, y'ls materials de la casa blanca a la plassa de l'Iglesia ahont ara's troba instalada la biblioteca.

Aquest lloch es conegut per lo *balcó del diable*, sens dupte perque la roca s'avansa demunt un pregón abim. Té també la seva tradició, que aquest cop remonta a l'època en que'ls alarbs eran senyors del país; y conta la romanesca historia d'uns amors desgraciats entre la muller del castellá d'Escornalbou y'l jove fill de un Emir moro dels voltants. Una tarde pujá aquest a cavall las espadadas costas de ponent, y a la font del Serrahí trobá sa aymada, comensant un coloqui d'amor que de sopte vingué a interrompre, eterna e importuna historia, la presencia del ofés marit. La dona, bé adivinant la tragedia que allí anava a desenrotllarse, saltá a la sella del cavall ja montat per son amant, y abdos empengueren vertiginosa fugida pel camí del

castell fins arribar al balcó del diable ahont lo cavall se desviá llensantse per la oberta fondalada. May arribaren los genets al fons, essent emportats per lo diable en sa cayguda. Arribém a la Font. Los bancs de pedra adossats als murs y'ls carreus del entorn, convidan al repós. L'aygua es fresca, lleugerament ferruginosa. Es aquell lo lloch preferit per las nombrosas collas de visitants que en totas épocas y principalment al istiu, pujan al castell: allí esmorsan o dinan, y passen bona part del temps que están a la montanya. Los hostes de la casa solen també reunir-se allí a la cayguda de la tarde després que'ls forasters han marxat, y alguns cops es ja ben closa la nit quan retornan al convent, donchs passen las horas tan rápidas com agradosas en conversas y discussions ben interessants sobre'ls temas mes diversos que poden imaginar-se. No ha passat massa temps que escaygué trobarse allí una selecta reunió de literats y bibliòfils, de nonis tots ells ben coneguts a Catalunya, Valencia y Castella, quedant lo recort imprés de la visita en altra bella composició del autor mes fi y espiritual que alí hi havia, y ja havem nomenat a Jordi Miranda, que aixó escrigué:

*A la Font del Serrahí
brolla l'aygua crestallina;
assegemnos tots aquí,
l'hora es bella y el sol fina.
A la Font del Serrahí
brollen clares les converses,
e hi fa de molt bon sentir,
fins les coses més reverses.
¡A la Font del Serrahí,
belles coses s'hi son dites!
Y no's tornarán a dir...
perqué no foren escrites.*

Al bell mitj de la montanya hi ha un altre passeig, també molt ombrejat, que conduheix per estret senderó al hermitatge dels bibliòfils. Forma aquest lloch una plasseta rodejada de rocas, coberta d'alzinas y en part resguardada de la pluja per las covas d'un costat. Allí la reclusió es perfecte y'l silenci absolut, no arribanthi lo mes lleuger soroll de fora ni

passant lo sol las espesas capsaladas del alzinar. Es un lloch ideal d'estudi y meditació.

Havém descrit a grans ratillas los voltants del casal d'Escornalbou, y abans d'entrar en la historia de las evolucions del home en aquell cim que jamay deixá d'estar poblat, volém cloure aquí ab la novela de son embruixament, ben coneguda a mitjans del segle passat.

Era als voltants del any 1845. Feya deu anys del acabament de la primera guerra carlista, que havia deixat lo convent en ruinas, los boscos destrossats y ls pobles de la rodona empobrits y saquejats per las partidas de lladres que dominavan la comarca. No hi havia seguretat per rés ni per ningú.

De prompte s'escampá pel país la noticia de que havian pujat bruixas a Escornalbou. Durant lo dia rés anormal se veyia que trenqués la deserta solitud dels llochs enderrocats que ningú habitava: mes al entrar la fosca de la nit comensavan a sentirse sorolls estranys de cops com fets ab masses de ferro, de cadenas assotant las pedras de las murallas, y's veyan llums misteriosas apareixer y amagar-se en las trencadas voltas de la Iglesia. Los mals esperits havian sens dupte elegit aquells llochs pera sas satánicas orgias.

Durá la cosa tres o quatre anys, y en aquest temps cap pagés del terme gosá acostarse al malehit edifici, ni cap dona volgué passar al cap al tart per los vorers camins de l'Argentera a Vilanova y Riudecanyas. S'havia fet en torn d'Escornalbou l'aislament mes absolut.

Peró un dia comensaren a naixer duptes. Algú aná al poble de Coll de Jou, situat a l'altre costat de la serra al peu de la Mola y digué als que l'escoltaven haver vist figuras humanas dalt de la montanya y fum de llenya a las horas en que ls pagesos acostuman coure ls seus menjars. Pareixia donchs que no eran sols bruixas las que habitavan las ruinas del vell monastir.

Los vehins de Coll de Jou, gents de pit, pastors, carboners y llenyataires volgueren sapiguer lo que passava a Escornalbou, for-

mant una expedició de una dotzena d'escopetas que a trench d'auba emprengueren lo camí de la serra envers lo castell. Hi arribaren a les deu del matí y ho trobaren tot desert: sols a l'atri de l'Iglesia s'hi veyan restes de menjar y ls sachs de palla ahont devian dormir quatre o cinch personas. D'aquestas no'n pogueren divisar cap, y es lo cert que desde aquell dia s'acabaren los sorolls, las llums y l'embruixament d'Escornalbou.

La clau de l'enigma fou trobada quan entre las runas de sota l'absis del temple s'hi descobriren las feixugas pesas de ferro d'una máquina de fer moneda, es a dir, las duas prempsas, l'arbre de rosca y'l volant. Y també fou conegut l'historial d'aquesta estranya industria. Circulavan llavors a Catalunya las monedas de coure conegudas per *pressas de sis*, qual valor nominal era de sis quartos cada una, mentres que'l preu del metall empleat en sa fabricació no arribava a la mitat d'aquest valor. Era per tant profitós pels particulars fer dita moneda, y en aquesta tasca se distinguí a Reus un fabricant de cotó a qui'l poble conegué pel renóm de *Sisos*. Sembla esser aquest industrial qui feu montar la máquina d'Escornalbou, com se deya haverne instalat un altra en lo mateix lloch de sa fábrika, encara avuy existent a Reus.

Y are farém historia.

EDUART TODA.

HISTORIADORES TARRACONENSES

CONFERENCIA

*leída en el Salón de Sesiones de la
Excm. Diputación Provincial
en el 17 de Junio de 1923*

(Conclusión)

Como tarraconense, aunque nacido en Torredembarra, podemos contar al ilustre escritor D. Juan Mañé y Flaquer (1823-1901) ya que aquí residió y se educó hasta muy entrado en la juventud. Fué, ciertamente, periodista, maestro de periodistas, ante todo, pero reveló sus gran-